

Bożena Czech-Jezierska, *Prawo rzymskie w Polsce Ludowej (1944-1989). Edukacja – polityka naukowa – ideologia*, Lublin 2024, ss. 673

We wrześniu 2025 r. w Poznaniu obradował jubileuszowy XXX Ogólnopolski Zjazd Katedr Historycznoprawnych. Podczas obrad kapituła drugiej edycji konkursu Polskiego Towarzystwa Historii Prawa na najlepszą monografię naukową o tematyce historycznoprawnej przyznała pierwszą nagrodę Bożenie Czech-Jezierskiej za wymienioną już w tytule pracę o prawie rzymskim w okresie Polski Ludowej oraz (*ex aequo*) Adamowi Kozakowi za studium *Księga sądowa gnieźnieńskich wikariuszy generalnych Sędka z Czechla i Jana z Brzóstkowa (1449-1453, 1455). Studium źródłoznawcze i edycja krytyczna*. Poniższe uwagi zostaną poświęcone publikacji dotyczącej prawa rzymskiego w Polsce Ludowej¹.

Jak zwięźle powiedział Kazimierz Kolańczyk, „znaczenie prawa rzymskiego jako zjawiska historycznego i kulturowego o nadzwyczajnej doniosłości jest całkowicie poza dyskusją”². I nie chodzi tu nawet o 22 wieki obowiązywania tego porządku w najpotężniejszym organizmie państwowym starożytności, ale przede wszystkim o jego wtórne dzieje: bezpośrednie obowiązywanie jako prawa recypowanego, a od XX w. wpływy pośrednie i niezmienną jego obecność we współczesnych porządkach prawnych.

¹ Tu dla porządku należy wspomnieć, że w pierwszej edycji konkursu (2023) nagrodę uzyskał Hubert Mielnik za monografię *Sądownictwo polskie (nieniemieckie) w dystrykcie lubelskim Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939-1944*. Przyznano także dwa wyróżnienia – Piotrowi Alexandrowiczowi za monografię *Kanonistyczne uzasadnienie swobody umów w zachodniej tradycji prawnej* oraz Bartoszowi Zalewskiemu za monografię *Humanitas w ustawodawstwie Konstantyna Wielkiego: religia, polityka, prawo*. Więcej na stronie Towarzystwa: <https://pthp.pl/final-konkursow-pthp-torun-20-wrzesien-2023-r>.

² K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, wszystkie wydania, ostatnio wyd. 6, Warszawa 2021, s. 36.

Z rozległej przestrzeni historycznej autorka wybrała dzieje najnowsze, czyli okres Polski Ludowej. To trafny wybór, wpisujący się pięknie w szerszy nurt badawczy nad dziejami prawa rzymskiego w Polsce, który dawno już znalazł i powszechną aprobatę środowiska, i licznych realizatorów³. Wybór tej przestrzeni badawczej jest w przypadku B. Czech-Jezierskiej szczególnie uzasadniony, stanowi bowiem kontynuację badań nad nauczaniem prawa rzymskiego w Polsce międzywojennej, będących przedmiotem jej rozprawy doktorskiej⁴. Wybór Polski Ludowej ma jeszcze jedno ważne uzasadnienie: jest to okres historycznie już zamknięty, co ułatwia prowadzenie badań i wyprowadzanie wniosków. Jednocześnie od symbolicznego zakończenia tej epoki, tj. czerwca 1989 r., upłynęło wystarczająco niewiele czasu, by można było dotrzeć do bezpośrednich jej świadków.

Rozprawa składa się z trzech części: edukacja – polityka naukowa – ideologia. W części edukacyjnej (s. 35-222) został umieszczony przede wszystkim interesujący systematyczny przegląd polskich uczelni i miejsce prawa rzymskiego wśród wykładanych na wydziałach prawa dyscyplin. Uwzględnione zostały programy studiów wszystkich szkół prawniczych (ze Szkołą im. Teodora Duracza włącznie), począwszy od aktywności uczelni, które po wojnie podjęły działalność najszybciej (Katolicki Uniwersytet Lubelski), do najnowszego, powołanego w okresie PRL Wydziału Prawa w Białymstoku. Zaprezentowano nadto projekty reform studiów prawniczych, dyskusje i głosy dotyczące znaczenia nauczania prawa rzymskiego dla „socjalistycznego prawnika”, jak również ważną rolę konferencji historyków prawa i romanistów w kształtowaniu miejsca prawa rzymskiego w polskiej edukacji prawniczej. Do tego

³ Dość wymienić obszerniejsze syntezy; np. Janusz Sondel prowadził badania nad znaczeniem i wpływami prawa rzymskiego w kulturze prawnej Polski przedrozbiorowej (*Ze studiów nad prawem rzymskim w Polsce piastowskiej*, Warszawa 1978; *Studia nad prawem rzymskim w Jus Culmense*, Warszawa 1984; *Elementy romanistyczne w rewizjach prawa chełmińskiego: lidzbarskiej, nowomiejskiej i toruńskiej*, Toruń 1988, oraz *Ze studiów nad prawem rzymskim w Polsce w okresie Oświecenia*, Kraków 1988); J. Kodrębski, *Prawo rzymskie w Polsce XIX wieku*, Łódź 1990.

⁴ B. Czech-Jezierska, *Nauczanie prawa rzymskiego w Polsce w okresie międzywojennym (1918-1939)*, Lublin 2011.

kwestię pomocy dydaktycznych do nauki prawa rzymskiego, ważną w szczególności w pierwszych latach powojennych. Wartościowym uzupełnieniem jest perspektywa porównawcza – prawo rzymskie w edukacji prawniczej Polski Ludowej i wybranych państw socjalizmu realnego (s. 208-222).

Kolejny, drugi rozdział zawiera solidną analizę historyczną polityki naukowej w Polsce Ludowej (s. 223-396), prowadzonej pod sztandarym hasłem „nauka w służbie ludu” (widniejącym zresztą w swoim czasie na frontonie rektoratu UMCS w Lublinie). Autorka pokazuje więc w sposób uporządkowany oblicze polityki naukowej w stosunku do kadr romanistycznych z określeniem miejsca prawa rzymskiego w polskiej klasyfikacji nauk tamtego okresu, a także szerzej – pozycję nauk historycznoprawnych w polityce naukowej PRL. Ponieważ w badanej epoce powiązanie polityki z ideologią było wyjątkowo bliskie, rozdział ten w naturalny sposób stanowi solidne wprowadzenie do rozważań na temat ideologicznych aspektów kształtujących rolę prawa rzymskiego w socjalistycznej nauce prawa (rozdział III, s. 397-558). Pierwszym łącznikiem są kierunki badawcze romanistyki, scharakteryzowane zwięźle przez autorkę na 40 końcowych stronach rozdziału drugiego. Korepondują z nimi zagadnienia otwierające rozdział następny, zwłaszcza „Krytyka miejsca prawa rzymskiego w socjalistycznej nauce prawa” ze wszystkimi jej detalami (prawo formacji niewolniczej; prawo klasowe?; prawo rzymskie prawem promującym „niezdrowy indywidualizm”; negacja rzymskiego podziału na prawo publiczne i prywatne; prawo oparte na burżuazyjnej własności prywatnej). Autorka ominęła tu umiejętnie i rozsądnie kwestie oceny całego dorobku romanistycznego, co zwiększyłyby tylko niepotrzebnie i tak pokaźną objętość pracy, a skoncentrowała się na tych zagadnieniach, które, ze względu na pożądany wydzźwięk ideologiczny, wzbudzały szczególne zainteresowanie w socjalistycznej nauce prawa. Na marginesie jednak koniecznie trzeba tu wspomnieć, że prezentacja dorobku naukowego romanistyki polskiej z całego okresu PRL stanowi osobny i bardzo obszerny temat, który mógłby i pewnie powinien być przedmiotem odrębnej monografii. W omawianej książce takie wątki zostały zasadniczo i słusznie pominięte, poza wskazanymi kwestiami, inspirowanymi ideologicznie. Pojawiają się

wszakże pokrewne wątki, jak choćby prawo rzymskie w marksistowskiej koncepcji badania zjawisk historyczno-prawnych, w tym romanistyka burżuazyjna i tak zwana romanistyka marksistowska. Są tu więc między innymi: metodologia romanistyki marksistowskiej, metoda materializmu historycznego w romanistyce jako jedyna właściwa metoda badań nad prawem rzymskim, komparatystyka marksistowska, związki z teorią państwa i prawa oraz kierunki badań romanistyki marksistowskiej. Na końcu nie mniej ważne zagadnienia stosowania metody marksistowskiej w polskich badaniach romanistycznych oraz metoda marksistowska w polskich podręcznikach do nauki prawa rzymskiego. To bardzo udany rozdział, autorka po raz kolejny ujawniła w nim swoją dobrą znajomość zarówno historycznych i romanistycznych, jak i filozoficznych oraz teoretycznoprawnych zagadnień.

I wreszcie wątek romanistyki marksistowskiej. Ten nowy, oparty na doktrynie marksistowskiej nurt metodologiczny pojawił się w okresie powojennym. Promowano w nim (zwłaszcza Milan Bartošek w Czechosłowacji) porzucenie w romanistyce prawniczej przestarzałych metod „burżuazyjnych” na rzecz nowatorskiej, bardziej postępowej i uzasadnionej ideologicznie wizji prawa rzymskiego jako ukształtowanej historycznie pewnej „formy rozwojowej w dziejach prawa”. Romanistyka marksistowska miała pchnąć naukę prawa rzymskiego na nowe tory dialektycznego i historycznego materializmu historycznego. Nic z tego ostatecznie nie wyszło i pozostał tylko przyczynek do dziejów nauki prawa rzymskiego, pokazany przez autorkę interesująco i precyzyjnie⁵.

Realizacja zamierzenia badawczego wymagała od autorki wykonania gigantycznej pracy. Rozprawa oparta jest na najprzeróżniejszych źródłach, drukowanych i archiwalnych, a więc różnorodnych aktach prawnych związanych z nauczaniem akademickim oraz funkcjonowaniem agend uczelnianych, zasobach Archiwum Akt Nowych oraz archiwów uniwersyteckich i Polskiej Akademii Nauk (w tym uzupełniając archiwów zagranicznych – praskich i lwowskich). To ogólnikowe sformułowanie nie oddaje jednak ogromu, tytaniczności wręcz, wysiłku autorki

⁵ Por. także M. Kuryłowicz, *Szkic do dziejów tzw. romanistyki marksistowskiej*, Z. Dziejów Prawa 12.20/2019, s. 933-950.

na drodze do odkrycia prawdy materialnej. Zakres wykorzystania źródeł w każdym razie budzi podziw i uznanie. Jeśli dodać do tego neutralny ton, w jakim udało się autorce utrzymać narrację, otrzymujemy dzieło prawdziwie dojrzałe. Bożena Czech-Jeziarska nie dała się zwieść mirażowi łatwych ocen i uproszczeń. Nie jest oczywiście bezkrytyczna, ale nie piętnuje, nie potępia – wyraźnie nie czuje, i słusznie, tytułu do dokonywania takich ocen. Daje tym samym czytelnikowi spory margines swobody co do budowania opinii i wyciągania wniosków. W opracowaniu przemawiają przede wszystkim dokumenty, z których wiele nie było dotychczas przedmiotem naukowej analizy. Wykaz literatury imponuje liczebnością pozycji i rozległością tematyczną. Na koniec ich wykorzystanie przekłada się na liczne i obszernie przypisy, które ilustrują ogromny wysiłek badawczy autorki oraz jej sumienność i staranność. Dają też czytelnikom solidne wsparcie bibliograficzne.

W bardzo dobrym, syntetycznym „Zakończeniu”, po oczywistym podsumowaniu osiągniętych wyników i prezentacji perspektyw badawczych, autorka ponownie zwraca uwagę, że w okresie PRL pozycja i wartość prawa rzymskiego jako przedmiotu uniwersyteckiego – prope-deutycznie wprowadzającego do współczesnego prawa cywilnego – była i pozostała bezdyskusyjna. W rezultacie jest więc dzisiaj prawo rzymskie dyscypliną, ranga której w wykształceniu współczesnego prawnika nie może być kwestionowana. Zwraca też uwagę, że epoka Polski Ludowej była okresem szczególnym w dotychczasowej historii nauki i nauczania prawa rzymskiego. Okresem, który wywarł niepodważalny wpływ na kształt dalszego rozwoju romanistyki prawniczej i dydaktyki tego przedmiotu na przełomie wieków XX i XXI. Na tle innych państw socjalizmu realnego w zakresie dydaktyki Polska miała korzystniejszą pozycję, manifestującą się choćby utrzymaniem katedr tej dyscypliny, a co za tym idzie, umożliwieniem nieprzerwanego rozwoju badań naukowych. Oczywiście przez 45 lat miejsce prawa rzymskiego w programie studiów prawniczych podlegało różnym przemianom i ograniczeniom, którym się jednak nie poddawało. W konsekwencji obraz romanistyki w Polsce Ludowej rysuje się pozytywnie. Wynikało to z aktywności dydaktycznej i naukowej polskich profesorów prawa rzymskiego, którzy starali się radzić sobie z przeciwnościami i nauczyli się funkcjonować

w warunkach stawianych przed nimi przez państwo socjalistyczne. Najważniejsze było solidarne podtrzymywanie wizji prawa rzymskiego jako ważnego dla prawników i dla państwa przedmiotu nauki i nauczania.

Podsumowanie całości pracy (s. 539) brzmi następująco: „znaczenie, miejsce i użyteczność prawa rzymskiego – dla edukacji prawniczej, ustawodawstwa, kultury prawnej, formacji intelektualnej to temat stale aktualny, dyskusje przytoczone w niniejszym opracowaniu wpisują się zatem w bardziej uniwersalny kontekst i mogą stanowić punkt odniesienia, jak również oferować liczne inspiracje. Również metodologia badań nad prawem rzymskim jest nadal analizowana, argumenty wypracowane w okresie Polski Ludowej, po zdjęciu warstwy ideologicznej, mogą być wykorzystywane i współcześnie”. Może warto się tego trzymać?

*Anna Pikulska-Radomska**

Finansowanie badań: Niniejsza publikacja nie otrzymała żadnego zewnętrznego wsparcia finansowego.

Oświadczenie właściwej komisji etycznej: Nie dotyczy.

Konflikt interesów: Autorka deklaruje, że nie ma żadnego konfliktu interesów związanego z publikacją niniejszego tekstu.

* Uniwersytet Łódzki, <https://orcid.org/0000-0003-3691-3824>, e-mail: apikulska@wpia.uni.lodz.pl. Data zgłoszenia artykułu do Redakcji: 9.10.2025. Data zaakceptowania do druku: 14.10.2025.